

TUULISEL TEEL EHK TÕE- JA TUNGALTERI SAJANDITE SALVEST

Johannes Pullerits ehk Koogla Juku,
kirjutatud 1993–1996

Papa seiklused paruniga

Isa oli üles kasvanud Võru-, nüüd Valga-Karulas Ähijärve kaldal, vähemalt kümme versta ligemast mõisast ja seetõttu puudus tal iga-sugune aukartus härraste vastu. Kui läks esmakordselt mõisasse seni maksmata ostuarveid maksuma, tahtis kohe härraste paraaduksest sisse pääseda. Kes seda enne kuulnud. Talupoegadele oli ainult mõisamaja köögiuks avatud. Toapoiss vastas, et käi köögiuksele. See ajas isa har-ja turri. Keeras jalapäält ringi ja, kel janu, sel jalad – tulgu parun ise oma raha järele. „Kooglas¹ mul küll paraadnat ei ole. Sääl peab parungi köögiukse kaudu tulema.“ Siiski toapoiss käis veidi ära ja paraadna avanes. Enam kunagi hiljem ei pakutud talle mõisa köögiust.

See oli alles asja algus. Talu oli müüdud nii, et jahioigus talu maadel jäi igaveseks härrale ja tema järeltulijatele. Papa ei olnud suur jahimees, kuid kiusuks, kuna oli jahipüss ja püssiluba, kui juhtus jänese aias koorima õunapuid või teder lendas ringi, kus sa saad jätta pauku tegemata. See aga kostis Kopsu kaudu kohe mõisasse ja järgnes kohus lubata jahipidamise eest. Tavaline trahv oli kümme rubla kas tedre või jänese eest. Kui aga isa tabas mõisa metsavahi kolme koeraga oma kaerapõllult, oli trahviks vaid üks rubla metsavahile vilja maha sökkumise eest. Karistamata ei saanud ju ka jätta, kuna jahioigus kuulus ainult härrale ja tema perele, mida kütt-metsavaht ju ei olnud.

Ilus lugu juhtus mõisa noorhärrega, kes oma sõpradega Tartu Ülikooli saksa korporatsioonist oli külamaadel jänesejahil. Meile oli kusagilt tulnud üks võõras kass, kes oma nina toppis sinna, kus polnud vaja. Ema palus, et isa laseks selle kassi maha. Kass turjast kinni ja lauda taha. Kostis pauk ja kassilaip jäi sinna lamama. Õnnetuseks kuulsid jahil olijad pauku ja nende jänese oli parajasti silmist kadunud. Eks kohe tuli otsus: „Pauk oli. See sunnik Koogla Jaak lasi meie jänese maha.“ Tuldi siis karjatänavat pidi sinna, kus laskja veel, püss käes, seisis ja kohe: „Mis sa lasid?“ Külmavereline vastus oli: „Lasin, mis ma lasin.“

¹ Praegu tunneme seda kohta Kookla nime all. (Kõik kommentaarid edaspidi toimetuselt.)

Minu oma ta ei olnud, kui kuulub teile, võtke kaasa.“ Järgnes juhatus lauda taha. Õhinal mindi loodetud jänese järele, ilma tagasivaatamata otse maanteele ja kiiresti mõisa poole. Mõned päevad hiljem tulid moonameeste kaudu need kassijutud tagasi. Pidi vist üsna suur pettumus ja kaaskorporantide ees piinlik olema, et üks „mats“ alt vedas.

Niipalju siis jahilugusid. Aga egas see olnud veel lõpp. Nagu kord varem mainisin, oli osa Kopsu hooneid just Koogla piirile ehitatud. Kui vahekorrad läksid teravaks, käis isa Viljandis notari juures nõu küsimas. Vastus oli: „Ütle mõisale need hooned üles.“ Ja nii tehtigi kunagi sügisel. Järgmiseks jüripäevaks olgu hooned kõrvaldatud ehk Koogla peremehel on õigus need lammutada. Kui notari kiri jõudis mõisasse, tuli mõisnik kalessis Kopsule olukorda selgitama. Oli pühapäev ja ilm veel ilus ja olime väljas aias. Mõisnik tuli kalessilt ja moonamees Hans, müts peos, sörkis truult härra kõrval. Papa hõikas üle aia: „Hans, aja püksid ka maha, härral suurem au.“ Nagu vapsikas oleks nõelanud ja hüüatus „Kutscher!“ ning ringi vaatamata läks sõit tagasi mõisasse.

Oli teisigi selliseid lugusid. Papa oli selleks ajaks vallavanema abi ja tee vallamajasse läks mõisapargist mööda. Käis vallamajas jalgrattaga, et mitte hobuseid tööst ära võtta. Suur mõisapeni oli väga huvitatud jalgratturi püksisäärest. Kord või kaks oli papa katsunud jalaga koera tõrjuda, kuid tulemusteta. Siis võttis vallamajja minnes püstoli kaasa ja kui koer katsetas püksisäärt proovida, andis püstolist paugu. Kas tabas, ei tea, kuid pea tulid mõisast jutud, et mõisnik lubanud Koogla Jaagu karjakoerad maha lasta. Siis korraga hakkas meile tulema talu ostjaid, et olla müüa. Selgus, et härra käsilased. Tahtis talu tagasi osta, et sellest koos Kopsuga karjamõisat moodustada. Kahetses, et oli müünud. Lõpuks läks ise vallamajja ja pakkus Koogla vastu oma sugulase karjamõisat Põltsamaa kandis. Oli suurem kui Koogla. Korralikkude hoonetega ja korraliku põllumaaga. Oli meelitatav pakkumine, kuid „jonn on Jumalast loodud“ ja kaup jäi pooleli. Õnn oli, et jäi nii. See karjamõis oli mõisamaa ja oleks maareformi alla jäänud.

Siis see „küünipõletamise“ lugu. Ühel suvisel pühapäeval läks isa emaga heinamaale vaatama, kas loog seal esmaspäevaks kõlbab küüni panna. Küün asus just mõisa heinamaa piiril. Veel enne kui jõuti nii kaugele, kostis suur kohin ja metsa tagant tõusis suitsu. Arvasid, et oma küün põleb. Oli siiski üle piiri mõisa heinaküün. Ema jooksis kilomeetri läbi metsa Pupsi metsavahile, kus oli telefon, et mõisasse helistada. Papa jäi oma piirijoonele seisma, kuni tuli mõisa tuletõrjepriits veevaadiga. Kuid oli hilja. Küün koos heintega põles maha. Ei

Taari Aadu talus 1930. aastatel. Vasakult esimene Johannes, tema taga isa Jaak Pullerits.

läinud paari päeva, kui kohtu-uurija oli meil ja süüdistas isa küüni süütamises. Asi läks edasi Põltsamaale, kuhu papa välja kutsuti. Säälg selgus, et oli kaebtusi, et kakskümmend viis aastat tagasi olla papat süüdistatud mõisa metsa süütamises. Kui ära seletati, et kakskümmend viis aastat tagasi elas ta koguni Võrumaal, lõpetas kohtu-uurija asja kui valekaebuse. Lõppepisood tuli Esimese ilmasõja alguses, kui Balti aadel Vene võimude ees sattus kahtluse alla. Keegi oli kaevanud ja mõisas tehti läbiotsimine ja leiti vana aupaugu suurtükk. Asi kipus tõsiseks minema. Härral oli hirm nahas, et saadavad Siberisse. Papa oli sel ajal vallavanemaks. Tulnud siis mõisnik vallamajja ja põlvili maha. „Kulla Jaak, sind nad ju usuvad. Tee neile selgeks, et see on vana muinasasi ja sellega varblastki tappa ei saa.“ Asi siiski nii kaugelt ei läinud ja härra püsis mõisas kuni maareformini. Nii lõppesid meie mõisamured /.../

Kivid, need kivid

Koogla asus Sürgavere kõrgendiku kaguserval ja jääajal, kui jää sulas, jättis ta maha tohutu arvu rändrahnusid, mida oli toonud Skandinaavia mägedelt. Neid oli suuremaid ja vähemaid, kuid ikkagi nii tihedalt, et karjapoi si põlves karjamaal, kus ei olnud kive koristatud, mängisime „Kivikuningat“. See oli võistlus selle peale, kes sai kaugemale kivit kivil hüpates. Võitja kuulutati kivikuningaks ja „kroonimisel“ lauldi: „Mina kivi kuningas, sina s... labidas.“ Aga põldudel need kivid olid nuhtluseks. Oli neid juba varemgi koristatud, kolm-neli suurt kivivaret oli põldudel, kuid seda oli vähe. Harkadraga oleks ju võinud hakkama saada, kuid uuemad tööriistad nõudsid kivivabu põldusid. Eks vanaisa oli juba alustanud võitlust nendega. Papa pühendas iga muust põllutööst vaba minuti kivide koristamisele. Küll neid kaaluti, maeti auku, purustati lõhkeainetega. Tekkisid pikad kiviaiad küll raudtee äärde, karjatänavatele ja põllu- ja heinamaaservadele. Miskit ei olnud püha, kui kive sai kõrvaldada. Mäletan, kui mehed olid neid kive kaalumas. Kivi kõrvale kaevati labidaga auk, kuhu pika puupoomi raudlapatsiga ots parajasti mahtus. Kangi taha puunott kaalupakuna ja siis mehed poomile. Mäletan, kui kivi ei tõusnud, siis tüse naisteenija Alt Anna hüppas üles, rabas kangipoomi tipu ja jalad maast lahti. Ja kivi oligi august väljas. Nii olid sügiseti terved põllud väljakaevatud kivisid täis.

Kord tuli üks Väandra mees Viljandisse sõites meile hobust jootma ja jalga puhkama. Räägib: „Ma tulen, lumisel väljal lambakari. Hull mees, tal lambad lumega väljas. Saan ligemale – kivid, kivid ja kivid. Millal teie need küll ära veate?“ Tuli lumi, kodutehtud kivikelgud pandi ametisse ja kiviaiad üha kasvasid. Juba sajandi kahekümnendates olid põllud kividest nii puhtad, et iga moodne põllutööriist oli kasutatav. Tohutu töö, mille eest keegi aitüma ei ütle.

Koogla, mu isatalu. Ta asukoht ja hoonestus

Kuna üldasukohast on olnud juba juttu, siis veidi ligemalt talu kujust ja hoonestusest. Ta asukoht küla põhjapoolse otsataluna võimaldas enam-vähem kandilist või ovaalset kuju. Oli ühes tükis ja sada kuus hektarit. Kui vanaisa ajal oli Tallinna–Viljandi kitsarööpmelise raudtee ehitamine, läks teesiht läbi talu idapoolsest, mõisa poolt enne talumüüki maha raiutud metsaraiesmikust. Umbes poole kilomeetri ulatuses ostis raudteeselts raja. Selle hind oli kergenduseks talu ostuhinna maks-

misel. Paarsada meetrit talupiirist mõisamaale rajati Sürgavere raudteejaam. Siiski lääne pool, heinamaa osas, ulatus talu piir jaamast põhja poolegi. Oli umbes kolmkümmend hektarit põldu, otse taluõuest põhja poole. Sellest idasse lepavõsane karjamaa ja raiesmik. Üle raudtee oli paarkümmend hektarit noort kuusemetsa ja tükike heinamaad. Muu heinamaa oli põldude taga kuni mõisapiirini. Osa sellest oli vähesobiv kivine põndak, millel kasvas vaid vilets harjashein ja mis oli kevadeti lumesulamise ajal suur veelomp. Siis salgake noort metsa ja sellest edasi kase- ja harva saarepuudega metsheinamaa. See oli vaid käsitsi niidetav. Heinamaal oli kaks heinaküüni: üks korralik palkehitis, teine isa püstitatud, laudadega kaetud sõrestik. Talu hoonestus ei olnud just eeskujulik. Oli see ju kujunenud mitme peremehe valduses olemisel. Vanimaks hooneks oli heinamaakoplis teistest hoonetest eemal asuv vihusaun. See oli juba maasse vajunud palkehitis, mille üks katusepool oli kaetud kumertellisega, teine pool aga, küllap varem juhtunud tulekahju tulemusena, kandis vaid ajutist laudadest laotud katust. Oli lahtise kerisega, üheruumiline palklae ja laudpõrandaga madal hoone, kus tihtigi enne saunaminekut tuli laes hõõguvat tuld kustutada. Ühel ööl siiski jõudis tuli kustutajatest ette ja saun põles maha. Selle asemele isa ehitas uue sauna, juba kinnise kerise ja korstnaga, veidi ligemale, sulastemaja kõrvale. Teistest hoonetest oli vast vanemaks talukaevu kõrval asuv ait. Koosnes ta kolmest tahutud palkpõrandaga aidaruumist ja nende otsas kahelt poolt lahtisest vankrihoonest. Nii see meil tuntud auto katusealune (inglise keeles *carport*) ei ole just nüüdisaja leiutis.

See hoone seisis tühjana, kuni vist vend selle sulastemaja juurde üle viis, neile lambalaudaks. Vana karjalaut, mille pikne maha põletas, oli kindlasti ka üks vanemaid ehitisi. Selle kohta mul pole andmeid. Maast üles ehitatud palkpõrandaga ja kaheosaline salvedega viljaait, nagu kord varem märkisin, oli 1824. aastal Madis Aabrami peremeheks olles ehitatud. Sellele ehitas vanaisa pääle karjalauda põlemist otsa viiesululise hobusetalli, seasulud ja väikese maapõrandaga aida põllutöö- ja muudele käsitööriistadele. Tegi ju vanaisa oma sepise ise. Talu peahoone, rehielamu, samuti sulastemaja oli mõis ehitanud moonatalu nõuete kohaselt.

Rehielamu koosnes rehetarest, rehealusest, kus vanasti toimus partel kuivatatud vilja peks, haganikkudest selle kõrval ja hoone lõunapoolses otsas kolme toa ja kitsa läbikäiguteelise köögiga elamust. Suur peretuba oli moonajaal olnud ühe pere elukohaks, kuna kaks vähemat ruumi olid määratud teisele. Ühispliit asus köögis ja selle soemüür soojendas peretuba, kuna leivaahi, mille suu asus peretoas, küttis kõike kolme ruumi.

Ainus sissekäik eluruumidesse oli köögi kaudu. Sulastemajas oli kaks kahetoalist oma köökide ja sahvritega korterit, kindlasti kahe moonapere paigutamiseks. Vinnakaev, mida kutsuti kooguga kaevuks, võis olla kord vanal ajal talu ja kogu külagi nime andjaks. Kaev asus veidi eemal nii rehielamust kui sulastemajast. Enne mõisa ehitatud rehielamut võis endine olla ligemal kaevule, kuna sissevarisenud keldriase oli kaevu ligiduses ja eemal elamust. Rehielamu oli ehitatud selle aja kommete kohaselt maanteekaldale, vaid alla kümne sammu teeservast. Maantee pool hoonel sissekäike ei olnud. Tuli enne õue minna, et majasse pääseda. Uuest karjalaudast, mis olla ehitatud risti mahapõlenu asemele, ja isa poolt sellele juurde ehitatud viljapeksuküünist kirjutasin juba varemalt. See oligi kogu talu hoonestik. Isa küll kavatses sissekukkunud kivikeldri asemele uut ehitada, aga see jäi tulevikukavatsuseks, kuigi kivid selleks olid juba õue veetud ja küllap ongi aluseks nõukogudeaegsel lõhkumisel kokku buldooserdatud kivihunnikutele endises taluõues. Karjalauda ees aiamaal kasvas kaks igivana vahtrapuud. Mäletan, kui vanaisa jutustas, kuidas 1893. aasta taluostul mõisnik oli tulnud „talu üle andma“ ja sääljuures kahe käega haaranud puude ümber ja sõnanud: „Hans, need saaret on veel minu.“ Vanaisa aga vastanud: „Ei, härra. Need vahtrad on juba minu,“ ja nii jäigi.

Eesti vanatalu ja elu selles sajandi algaastakümneil

Enne kui lähen isikliku elulooga edasi koolipingile, pean andma ruumi ka elule Kooglas kui eesti vanatalus sajandi algaastakümneil. Olles sündinud sajandi neljandal algaastal, on loomulik, et mu mälestused saavad alata vaid alles teisest aastakümnest. Ehk miskit ulatub ka veidi varemale.

Tööpäev talus algab vara, enne kukke ja koitu. Nii kella nelja paiku võtab perenaine naispere kaasa ja läheb karjalauta lüpsile. Alguses sõnikulaudas loomade asemed veidi puhtamasse seisu ja, lüpsikud käes, algab käsilüps, mis karja suuruse järgi võtab tunni või kaks. Koogla kahekümne viie lehma ja kolme-nelja lüpsja juures vahest enamgi. Loomad lüpstud ja kari talveti söödetud või siis suvel karjamaale saadetud, tullakse keskhommikule või nagu me seda nüüd kutsume, einetele. Meespere on vahepeäl hobused söötnud ja puhastanud. Söögikord nii kella kaheksa paiku möödas, järgneb minek välistöödele, nii nagu see on vastaval aastaajal. Välistöödel ollakse mehed ja naised üheskoos,

välja arvatud perenaine, kes on ju kodu võti ja peab kodu korras hoidma, lapsi karjatama ja siis lõunaks perele söögi valmistama. Varsti pääle keskpäeva, nii kella ühe paiku tuleb pere lõunale. Heinaajal aga, kui heinamaa on kaugemal, on perenaine, sööginõud kaelkooguga seljas, heinamaal. Siis süüakse maas istudes, järgneb lühike leiba luusse laskmine, pea mättale paigutatud. Selle puhkeaja kohta käib ringi jutt, et kitsi peremees, kui heidab pikali, paneb ühe jala teisele ja kui see uinudes maha kukub, on aeg jälle töösse minna. Loomulik, et jalg ju variseb, niipea kui silm kinni läks. Puhketund läbi, jätkub töö hilja õhtuni. Siis järgneb hiline õhtusöök ja öörahu. Nii päevast päeva, aastast aastasse. Pole see kerge, kuid sellega ollakse harjutud.

Põlluharimine ja külvikord. Veel sajandi alguses oldi vana harimisviisi juures. Oli küll harkader asendunud metallist hõlmsahaga, karuäke raudpulkadega äkkega, kuid kultivaator ja külvimasin olid sel ajastul veel eesti talus harulduseks, kui üldse olemas. Kooglas olid selle põhjuseks kivised põllud, mis ei võimaldanud moodsate põllutööriistade kasutamist. Vedruäke kevadisel maakohendamisel enne külvi siiski oli olemas. Töö tehti kõik hobustega. Künniks ja heina- või viljalõikusmasina ette rakendati hobusepaar, äestamine, külvi rullimine ja mõni muugi vähem too käis ühe hobusega. Kooglas oli neli, enam aega aga viis tööhobust. Põlluharimisel oli siiski juba rakendatud viiepõllune külvikord. Üks põld, kuhu hiljem küliti rukis, jäi kevadel kesaks. Sääli siis olid mu esimesed seakarja hoidmised.

Juuni alguses veeti kesale laudasõnnik ja künti sisse. Nii seisis kesa kuni heinaaja lõpuni augusti algul. Siis hariti vedruäkke ja teistega läbi. Septembri alguses külvati rukist. Külvimasinat meil veel ei olnud ja seda tegi isa käsitsi. Sügiseks oli oras roheline ja läks siis lume alla. Osale rukkipõllust küliti vakamaa või kaks ka nisu. Kevadel, kui oras lume alt välja tuli, külvati sellele ristikheinaseeme, mis arenes siis rukki all. Kevadel, kui rukis oli juba mõni jalg kõrge, ilusa tuulise ilmaga see tolmlas. Tavaliselt kerge tuule ja päikesepaistelise ilmaga oli kogu rukkipõld korraga nagu tolmupilves. See kestis mõned minutid. Oli alati huvitav vaadata.

Rukis valmis juulis. Minu mälestiste alguses koristati seda veel käsitsi, mitte küll enam sirpidega, vaid vikatiga, kuid juba sajandi esimese aastakümne alguses muretses isa Viljandi Põllumeeste Seltsi kauplusest² viljalõikusmasina ja käsitsi koristamine läks ajalukku. Masin

² Praegu Viljandi kaubamaja.

heitis lõigatud vilja maha vihkudena, mida siis enamuses küll naispere sidus ja mehed kokku kandsid ning hakkidesse ladusid. Sääl vili kuivas kuni peksuajani. Et püsti laotud rukkihakid ei niiskuvi vihmaga, pandi neile kahest vihust tehtud pea pääle. Rukis lõigatud ja all oli ilus noor ristikuädalik, mis järgmiseks aastaks kasvas põldheinaks. Külvamise ajal oli ristikuseemne hulka segatud ka timutiseemet. Esimesel aastal põldhein oli enamuses ristik, kuid teiseks aastaks veel heina alla jäetud põllul võttis timut ülekaalu. See teise aasta põlluhein hoiti hobustele, kuna esimese aasta oma läks lehmalauda. Põlluhein koristati nii juulikuu alguses. Niideti masinaga ja laoti puuredelitele rõukudesse kuivama. Kui kuiv, veeti lauda ja talli pääle talviseks kasutamiseks. Nii oli siis kolm aastat külvikorras läbi. Teise aasta heinapõld künti sügisel ja järgmiseks suviviljaks küliti järgmisel kevadel oder ja selle kõrvale osa põllust läks kartula, lina või herne alla. Nendele põldudele anti kevadel ka mõnevõrra mineraalväetist, algul superfosfaati ja kaalisoola, hiljem aga väetiskombinaati, mis sisaldas ka teisi elemente. Viies külvikorras olid kaer ja segavili, mis koosnes odra, kaera ja põldherne, vahest ka viki segust ja mis läks eranditult loomasöödaks. Selle suvivilja koristamisel jäi põld järgmisel kevadel kesaks ja ring oli täis. Lina, kui seda veel külvati, jagas põldu segavilja ja kaeraga.

Need pisiviljad. Ma mõtlen neid, mis ei täida tervet külvikorra põldu ja mille käsitlus on erinev muudest suvi- või taliviljadest, esijoones just kartulat ja lina. Hernes ei nõua ju erilist käsitlust ja selle jätame vahele. Kartul ja lina aga erinevad ja nendest paar rida.

Kartulipõld leiab tavalise ettevalmistuse, kuid tavaliselt antakse enne kartula mahapanemist põllule lisaks kaaliväetist. Kartulaseemneks valitakse keskmise suurusega või vahest ka poolitatud mugulad. Harkadraga aetakse paari jala kaugusele sügavamad vaod, millesse siis käsitsi poetatakse umbes jala kaugusele seemnemugulad. Harkadraga jälle kahe kartularea vahelt kündes aetakse muld pääle ja moodustuvad uued vaod. Kartulapanek toimub nii maikuu alguses. Mõne nädalaga on kartul üleval ja edasine töö on suve jooksul korduv vaovahede läbikünd harkadraga, umbrohu hävitamiseks. Hilissügisel enne öökülmade tulekut aeti jällegi harkadraga vaod lahti ja naised noppisid mugulad ülesse. Hiljem tuli aga sellele tööle kartulavõtmismasin ja käsitsi noppimine jäi vaid üksikute mahajäänute korjamiseks.

Lina aga nõudis oma käsitlust. Külvati kevadel nagu iga muu käsitsi. Eraldi harimist põld suve jooksul ei saanud. Augustis pääle heinategu

kitkuti käsitsi. Seoti väikesteks salkadeks, mida kutsuti linapeodeks. Kitkujad olid tavaliselt naised. Mehed aga peksid põllule üles seatud linaraatsidel maha seemnekubarad. Linaraats oli umbes tolli kaugusel üksteisest puualusesse pandud teravad metallnoaterad, mille vastu pekstes linakuprad, s.o seemnenupud kõrvaldati. Kuprad pandi selleks tehtud alusele linasarale põllul kuivama, kuna raatsitud linavarred läksid linalikku, selleks kaevatud veeaukudesse, mõnes kohas ka oja-soppidesse või järvedesse paariks nädalaks ligunema. Kui linavars oli pehme, võeti leost ja pandi põllule või söödile püsti kuivama. Hiljem, sügisel viidi rehte, kus need üle kuivatati. See kuivatamine toimus talvel. Kuivad linavarred purustati kas käsi- või siis hobuveol töötavate puuvaltside vahel ja hiljem ropsiti kiud puhtaks. Varem tuntud linaost- ja oli minu nooruspäevil küll veel olemas, kuid enamus meie linast läks Viljandi linavabrikusse valmiskauba vastu vahetamiseks. Lina igal aastal ei kasvatatudki ja meie koplis olevad viis linaleoauku seisid tühjana.

Heinategu. See oli suuremaid ja aegaviitvamaid töid. Metsaheinamaa tuli ju kõik käsitsi niita ja hein samuti käsirehadega kokku riisuda. Ja nagu vana laulgi ütleb: „Juba enne jaanipäeva algab aasal heinaniit. Niitja see ei karda vaeva, vilistab vaid rõõmsat viit.“ Nii see oli meilgi. Esimene heinaniit toimus kodu all heinakoplis. Et see asus just naabri Kopsu moonamaja õue vastu, tehti siis sellest omaette sündmus, kus vast veidi demonstriivseltki asuti ritta ja peremees rea eesotsas, teised hanereas tema järel, alustati niitmist. See kodukoppel oli vist mõned hektarid ega kestnud kaua, kui see oli niidetud. Paari päevaga oli loogu kuiv ja kuna koplis ei olnud võsa või metsa, saadi loovõtmisel kasutada ka looreha, mis oli hobuveoline kõrgete raudratastega ja metallpiidega tööriist. Sääl kuiv hein koormasse ja talli või lauda lakka hoiule. Hiljem, kui heinategu läks kodust eemal asuvale heinamaale, igal sobival hommikul enne kukke ja koitu oli niitjapere, ikka peremehega eesniitjana kibedasti ametis, kuni veel hein oli kastemärg. Kui kaste hakkas kaduma, mindi koju hommikusöögile, puhati veidi ja tagasi heinamaale eelmiste päevade loogu kuivatama ja kokku panema. Sääl pandi kuiv hein saadudesse. Heinasao aluseks raiuti ligemast võsast viis-kuus lepaoksa. Kahekaupa otsad ristamisi ja neile laoti kuiv hein kuhjana, mis tehti neli kuni viis jalga kõrgeks, siluti päält ümmarguseks, et vihm sisse ei tungiks ja nii jäid nad sinna seisma, kuni küüniesisele ülekuivatamiseks kokku veeti. Kokkuvedu toimus hobujõul. Hobusele rakendatud veokõis seoti saokste külge ja saad sao järele oligi kuivatuskohal. Sääl

ilusal päikeselisel päeval laotati hein juba paksema kihina laiali, segati aeg-ajalt ja kui kuiv, läks küüni. Et meil oli seda heinamaad omajagu, jätkus heinategu teiste tööde, nagu rukkilõikuse, vahel kuni suveviljade koristamiseni. Ei olnud ju ilmadki iga kord heinateoks just sobivad.

Suviviljade koristamine ja viljapeks. Algul käis seegi töö käsitsi. Hiljem olid viljaniitja, looreha ja kokkuveopraam suureks abiks. Mahaniidetud vili pandi rōukudesse, paarikaupa kokku pandud viis-kuus jalga pikkadele neljapulgalistele puust viljaredelitele. Rōugud siluti, et vihm neid ei rikuks, ja nii jäi vili põllule kuivama kuni rehepeksuni. Sajandi alguses toimus veel kogu viljapeks vanamoeliselt käsitsi. Mäletan seda vaid uduselt. Vili toodi põllult rehte, kus partel kuivatati. Rukis ja nisu rabati käsitsi rehetoas rabamispinkidel viljavihkusid vastu laudpinki pekstes. Kōrs selle juures jäi võrdlemisi terveks ja seda kasutati õlgkatuste tegemisel või parandamisel. Rabamisel välja pekstud terad ja kõrreosad tuulutati vanasti suurtel ümmargustel tuulutamissarjadel rehealuse lahtistest ustest sisse puhuva tuule abil. Terad kui raskemad langesid otse maha, kuna viljapää- ja kõrreosad haganad lendasid kaugemale. Haganad rehealuse kõrval olevasse haganikku ja terad teist korda üle tuulutatud, olid küllalt puhtad, et aita salve minna. Hiljem tegid selle tuulutamistöö selleks omamaa meistrite ehitatud tuulutusmasinad. Suviviljade puhul, kus polnud ju viljavihke, laoti kuivatatud vili rehealuse pōrandale, kus hobustega sõtkumisel terad kõrrest eraldati, pōhk päält riisuti ja edasi samuti kui rukkipeksul. Kooti ja selle aega minu silm näinud ei ole. Nii see olla olnud enne minu aega. Paar korda, kui vajati sirgeid rukkiõlgi katuste parandamiseks, olen sedagi omas noorpõlves näinud. Minu viljapeksuaeg algab rändviljapeksumasinatega. Hiljem olid isal oma rehepeksugarnituur ja peksuküün.

Rändviljapeksumasinat tulid mängu sajandi esimese kümneaasta lõpul. Mōisad olid esimesed, kuhu need imeriistad siginesid. Pea leidis talunikke ja teisi ettevõtlikke mehi, kes omale viljapeksumasina ostsid ja siis masinat ja seda käivitavat aurukatelt hobustega talust tallu vedades viljapeksutöö muutsid. Ei läinud kaua, kui hobuseveolised masinad asendusid isesōitvate aurukateldegaga, mis ka peksumasina kaasa vedasid. Sellised viljapeksjad käisid ringi üsna laias piirkonnas. Nii oli meie külas tuntud Tārvastust pärit oleva Sakkeuse-nimelise mehe isesōitja, enne kui isa koos teise naabrimehega ostis oma. Rehepeksumasin muutis selle osa talutōöst pōhjalikult. Seni ainult oma perega tehtud viljapeks muutus naabrite ühistōöks, kus vastamisi aidati üksteisel vilja pōldudelt

masina juurde vedada ja katsuti muudeski töödes abiks olla. Nii kaks- kolm naabrit olid ühiselt viljapeksul ja tihtigi söödi ühes lauas.

Talvised lisatööd ja lisateenistus talveti. Suvised tööd seljataga. Egas sellepärast töö veel lõppenud. Sivilisena palgatud sulased olid tavaliselt küll vaid suvihooajaks, jüripäevast aprillis kuni mardipäevani oktoobris. Aga pererahvas ise jätkas karjatalitust, piimavedu ja muid talutöid ka talveti. Oli ju tarvis talveks suvised tööriistad hoiule panna ja tihtigi uuesti töökorda säädi. Puulõikamine kütteks ja hiljem jää lõikamine piimajahutamiseks ja alusturba lõikamine aluspanuks loomadele olid samuti tööd, mida tuli talveti teha. Ka hein tuli ju loomasöödaks küünidest koju vedada. Nii et tööst puudu ei tulnud. Oli aga peresid, ka meie külas, kus puutööga vankrite ja regede ehitamisel teeniti lisatulu. Nende rautamine ja hobustegi rautamine olid tööks sepale. Ja põllutöö nõuanne või koduperenaiste keedukursused leidsid enamuses aset talvehooajal. Olid mardi- ja kadripäevad külanalja tegemiseks ja jõulupühad uusaastaga vajasid ka pühitsemist.

Talvedest mäletan suviste heinatööriistade korrashoiuks tehtud töid. Vikatid osteti poest, tuntud Austria vikatite nime all. Olid vist pärit kusagilt praegusest Tšehhist. Nende kanna nurk ei sobinud meie vikatilõega ja nii viidi uued vikatid sepale „kanna keeramiseks“. Vikatiliisi oli iga peremehe oma käsitöö. Eks siis seati löed arvatavate niitjate pikkusega arvestades korda, õlitati ja jäid kevadet ootama. Looreha oli samuti oma kodutöö. Rehapulkade voolimisel kasutati kuiva saarepuud, mis oli selleks juba varem õige pikkusega pulkadeks lõigatud ja ahju pääl kuivatatud. Neist siis vooliti rehapulgad.

Välisstipendiaadina Inglismaal

Readingi linn, mis oli mu sihtkoht, asub Londonist nelikümmend miili läände. Linn on pääle ülikooli kuulus ka säääl asuva Palmersi³ biskviidivabriku tõttu. Ülikool on tuntud põllumajanduskoolina, millel on piimandusosakond. Linnast paar miili väljas asub Inglise suurem piimanduskatsete instituut.

Kohale jõudes tutvustasin end. Tallinnast olid vajalikud paberid kohal ja dekaan vaatas üle mu tõendi Tartu eksamite sooritamise suh-

³ Readingi linnas asus *Huntley & Palmers*’i küpsisevabrik, mille tõttu kutsuti linna küpsiselinnaks.

tes. Ta leidis, et kuna palju aineid, mida nende vanema kursuse üliõpilased veel peavad võtma, on mul sooritatud, siis on võimalus, et saaksin kuulata ja kaasa töötada laboratooriumides ja õppemeiereis kahe viimase aasta eriainetes kursuse täies ulatuses. Nii algaski see aasta kaheaastase erikursusega.

Kuna nende omad üliõpilased on majutatud ühiselamutes, siis välis- tudengite majutamine on kooli poolt tunnustatud erakorterites. Õppetöö algas ja keeleliselt ei olnud raskusi. Tudengeid mõlemal kursusel umbes 30, vaevalt olid kunagi kuulnud Eestist; kuigi uudishimulikud, siiski sõbralikud. Poisse ja tüdrukuid oli umbes pooleks. Õppetöö arenes takistusteta ja mul oli isegi vaba tund kavas, kus läksin kuulama loomakasvatuse loenguid. Õnnetuseks oli professor sedavõrd kokutaja, et isegi omad üliõpilased kaebasid, et raske aru saada. Nii jätsin ka selle vahele. Loengud ja laboratoorsed tööd olid huvitavad ja õppemeierei tegeles vaid juustuvalmistamisega. Cheddar, Cheshire ja hallitusjuust Stilton olid peamised, kuid oli lühiseeria ka hollandi juustudest.

Meelestub lugu, kus professor seletas puhtkultuuride valmistamist. Töi siis loengule kaasa ka proovi klaasitäie piimhappe kultuuri, mis pole ju muu kui hea hapupiim. Klaas kultuuri ja vastav arv teelusikaid proovimiseks. Iga tudeng sai paar tilka lusikale, maitses ja sülitas välja. Jäin meelega viimaseks. Küsisin professorilt, kas võin nüüd maits- ta üle klaasiveere. Vastati „*Sure*“ ja võtsingi paraja lonksu. Juba läksid näitsikute silmad suureks. Küsisin professorilt, kas ta seda proovi eda- si vajab, ja ta vastas, et ei. Teadis juba, millele sihtisin. Ja kui küsisin, kas võin ära rüübata, oli vastus „*Please*“. Nüüd käis kuuldav kohin läbi auditooriumi. Ja kui ma hää hapupiima klaasi olin tühjendanud, kuulsin selgesti tagareast: „*God gracious! He drinks sour milk. Will he die?*“ s.o „Jumal hoia! See joob haput piima. Kas ta sureb?“. Järgnes pikk loeng professorilt kultuurpiimade kasutamise kohta ja ta tänas mind, et olin andnud võimaluse asja üles võtmiseks. Sellega lugu ei lõppenud. Vahe- tunnil koridoris piirati mind sisse ja: „Kas te ikka tõesti joote raisku- nud piima ega suregi? Mida te veel sööte?“ jne. Hing sai täis ja vastasin: „Sööme, mis me sööme, aga konnareied ja mulisevad meriteod jätame teile.“ Enam ei olnud küsijaid ja sõbrad olime edasi.

Eksameid ja muud sellesarnast minult kui välisüliõpilaselt ei nõu- tud ja pääle aasta lõppu anti dekanaadist tunnistus, et olin edukalt osa võtnud eriala õppetööst kahe vanema kursuse ulatuses ja tarvilikud laboratoorsed ja muud praktilised tööd edukalt sooritanud.

Kooliaasta läbi, mais komandeeriti mind üle Briti Piimanduskatsete

Instituuti, kus sain osa võtta katsetööst puhta piima tootmise alal. Katsejaamal olid oma majand ja kari. Oli just aasta või paar tagasi sisse seatud De Livali lüpsimasinad. Nende kasutamine ja puhastamine olidki katsetamisel. Vist esimese eestlasena õppisin säääl ära masinlüpsi. Oli aasta 1930. Lisaks katsetööle tegi katsejaam ka oma piirkonnas piimafarmide inspeksiooni. Tegin kaasa mõnegi käigu nende inspektoriga. Farmid olid tavaliselt väikesed, 10 kuni 20 lehmaga. Olid puhaslaudad, kuid siiski käsilüps. Üldse ei võinud puhtuse ja piimahoiu tingimuste osas nuriseda. Piimajahutus oli enamuses jäävee kastides. Katsejaamas olles avanes võimalus tutvuda Londoni suurima piimatööstusega, kus pastöriseeriti ja pudeldati kuni sada tuhat gallonit piima päevas. Ka oli võimalus külastada plaatpastööride⁴ tehast Londoni eeslinnas.

Samuti korraldas katsejaama juhataja mulle võimaluse koos liikuda kuulsa inglise võihindaja Sutherland Thompsoni meeskonnaga Londoni sadamapiirkonnas, kuhu tuli ju importvõi tosinast maast ja kus see meeskond tegi hindamisi importööride soovil. Säääl paari nädala jooksul tutvusin nende hindamistööga ja paljude maade võiga. Sellist võimalust ei osanud ette näha. Katsejaama juhataja vastutulek läks isegi nii kaugele, et ta korraldas mulle söidu ja kokkusaamise Šoti piimanduskatsejaamaga Kilmanrockis. Kõige selle eest neile tänu takkajärele.

Nagu varem märkisin, elasin erakorteris. Esimese semestri olin ühe Palmersi tehase masinisti perekonnas. Muidu oli korras, aga toiduga ei olnud harjunud ja ka kostiraha oli suur. Otsustasin, et jõuluaheajal lähen koju ja toon abikaasa kaasa. Naisevend aitas katta sõidukulud ja nii olimegi terve aasta nii-öelda omas leivas. Leidsime sobiva korteri ülikooli lähedal ja abikaasa keetis, ning oligi kahekesi odavam kui enne üksinda. Oli üks vanapiigade paar. Üks endine sanitaarõde ja noorem kodune. Olid surnud ülikooli aedniku õe- või vennatütred, inglise keeles ikka „*nieces*“. Mu abikaasa ei olnud koolis õppinud inglise keelt ja nii tuli sinna sõnagi keelt oskamata. Aga pea võttis õepaar tal käe alt kinni ja „*walking*“. Siis kui mina olin koolis, hakkas ta laenama raamatuid ja lugema neid algul sõnaraamatu abil ja aasta lõpuks sai keelega üsna hästi hakkama. Vabadel nädalalõppudel tegime üheskoos nii mõnegi käigu ja ringsõidu ümbruskonda. Kui ma hakkasin kevadel käima katsejaamas, kuhu oli paar-kolm miili, ostsin jalgratta ja sellega käisin kord isegi Oxfordis, kuhu oli mõnikümmend miili. Londonisse raudteel võttis alla tunni, nii sai sääälgi mõnigi kord käidud. Huvitav oli sõit raudteel läände, Bristolis lahe suus olevasse suvitusranda Weston Super

⁴ Plaatsoojusvaheti, milles toimub piima pastöriseerimine.

Mare. Just suplema ei läinud, kuid kõrgelt kaldalt oli huvitav jälgida, kuidas säääl eriti kõrge tõusu ja mõõna käik oli. Hommikul, kui kohale jõudsime, oli liivarand vahest üle miili lai. Siis korraga hakkasid suplejad kiiresti randa taganema. Kus oli olnud kuiv liivarand, olid varsti lained üle pea ja liivariba pea kadunud. Kas vesi kaldarinnakuni välja tuli, seda ei andnud meie rongi tagasisõiduaeg vaadelda. Ja nii jõulud liginesid ja mu stipendiumiaeg oli lõppemas. Tuli mõelda kojusõidule. Londonis Eesti saatkonnas kohtusime ühe Tallinna Laeväihingu kapteniga, kes oli teel Hollandi ja Taani kaudu Pärnusse. Nii saime priisõidu kodumaale. Peatus päeva Hollandis, kust võttis pääle koksilaadungi, ja päeva Kopenhaagenis, kus ka käisime linna vaatamas. Kui kord Pärnu alla jõudsime, oli laht juba kerges jääkirmes.... Olime jälle kodus.

Eksirännakud, tööd otsides

Tuli ju tööd leida, muidu oleks saadetud kusagile sõjatööstusse, kus pommitusohk. Läksin kohalikku tööameti Freisingis. Rääkisin, kes olen ja kust tulin. Oleks tööd saanud ülikooli põldkatsete juures, aga korteriga oli suur probleem. Freising, 50 km Münchenist, oli pelgupaigaks Müncheni suurtegelastele pommitamise eest. Siin asus Inglise ja Ameerika alla tulistatud lendurite sõjavangilaager. Selle varjus oldi kindel pommitamiste eest. Seega iga ruuttoll elamispinnast oli kinni. Kust peavarju leida? Paarkümmend kilomeetrit linnast pidi asuma mingi „töölaager“ ja sinna oleks ehk saanud. Aga kuidas saada sääält tööle, mis oli Freisingi külje all? Bussiühendust ei olnud. Küsisin, kas saaksin osta jalgratta. „Ausgeschlossen.“ Nii jäi vaid tulla jala. Tööl pidin olema kella kaheksaks hommikul. Said isegi aru, et see oli võimatu. Nii langes see töö ära. Muud ei olnud. Rääkisin, et veel Eestis olles pidin mõneks ajaks tulema Kemptenisse Allgäu juustude katsejaama. Vast säääl leidub? Antigi komandering Kemptenisse ja sõit läks edasi. Sinna jõudes ei olnud midagit ja leiti, et üks piimatööstus Müncheni ja Kempteni vahel vajas oskustöölist. Ehk sobib ja komandeeriti sinna. Tagasi Müncheni suunas, aga just päev varem oli leitud üks puujalaga sõjainvaliid.

Jälle tööameti... Seal polnud miskit sobivat. Leiti, et Ravensburgi lähedal vajati ühes mõisas eestõtegitjat. Jälle raudteele ja edasi. Teel sinna peatusime ja kuna 50-kilomeetrilised sõidud ei nõudnud sõiduluba, tegime kõrvalhüppe Šveitsi piiri äärde Lindausse. Ehk õnnestub üle piiri lipata. Teel tagasi Ravensburgi suunas ööbisime pika aja järel

ühes hotellis. Saime toa. Samal ajal saabus üks eesti naine tütrega, aga enam ruumi ei olnud. Leppisime, et katsume ühes toas läbi ajada. Nii magasime selle öö viiekesi laias voodis võõrastega, keda elus ei olnud kohanud. Ravensburgi jõudes oli ees paar tuttavat agronoomi. Oli põllumajandusosakonna endine juhataja Allman ja agronoom Ehrlich. Kohtasime neid. Allman peatus raudteehotellis ja säääl enam ruumi ei olnud. Ehrlichidel oli ajutiseks üks tuba kellegi perekonnas. „Tulge meile, eks saa kuidagi see öö ära magada, enne kui järgmisel hommikul lähete töökohta otsima.“ Aga tuba ei võimaldanud ka põrandal magamist. Osa Ehrlichi asju oli pööningul ja nende otsas kükitades saigi see öö ära magatud. Järgmisel päeval mõisasse, kuhu oli tööjuhis, kuid jällegi oli juba keegi ees. Side kaugete tööametite vahel polnud just hää, sellest need viperused. Säälest tööametist läks sõit edasi. Herenbergi väikelinn oli uus sihtkoht, aga egas sääälgi leitud miskit. Kuni otsiti, olime paar päeva ooteseisus. Päävari oli jällegi mureks. Kusagil linnaserva külakese sööklas küsisime, kas oleks võimalusi. Tuli üks noorem naine ja ütles, et temagi sõjapõgenik, kuid Läänerindelt ja temal on tuba ja lapsetuba ühe Baueri juures. Ta võiks meid mahutada oma lapsetuppa ning ta viie-kuueaastane tütar võiks magada temaga koos. Tuli välja, et oli ühe Saksa piirivalvuri naine Prantsusmaa piirilt. Mees oli sõjas ja perekond piirialalt eemale toodud. Saime Frau Ketterlega toredasti läbi, käisime koos temaga metsa alt oksi köögikütteks korjamas ja kui rinde lähenemisest oli juttu, kutsus: tulgu temaga kaasa Ulmi kanti, kuhu otsustas minna oma isakodusse. Oli ilus pakkumine, kuid meie ju ootasime töökorraldust ja meil polnud luba piirkonnast lahkuda. Lõpuks ei leitud säääl miskit ja saadeti edasi osariigi põllutöömisteeriumi käsutusse. Stuttgarti jõudes ja aadressi järele põllutöömisteeriumi otsides sattusin pommitatud kivivarele. Ligidane politseinik ütles, et pääle pommitamist on ministeerium üle viidud 50 km eemal asuvasse Schwäbisch Gmündi. Olin sel eksirännakul üksi. Pere oli veel Herrenbergis. Nii läks sõit edasi Gmündi ja leidsingi loomakasvatustalitsuse, kuhu olin suunatud. Eest leidsin natsivormis ja haakristi kandva juhataja. Rääkis saksa keelt mingi aktsendiga. Tuli välja, et oli Rootsist pärit. Laulsin oma nutulaulu maha ja sain määramise Bad Mergentheimi lähedale külla piimatehase juurde karjakontrollassistendi ametisse. Tagasi Herrenbergi, pere kokku ja sõit üle Stuttgarti, Aleni ja põhja poole Bad Mergentheimi suunas. Üks peatus enne linna oligi Elpersheimi küla, meie sihtkoht. Saime just jaamas rongilt välja ja see vaevalt liikuma, kui tuli Ameerika lennuk ja tegi jaamahoone sõelaks.

Olime juba eemal ja meid valang ei tabanud. Leidsime meierei ja andsin oma tulekust teada. Naersid: „Nüüd, kui ameeriklased on vaid kuue kilomeetri kaugusel, pole enam mingit töökohta.“ Meiereis oli võimsin lahti ja igale anti osa. Saime meiegi.

Oli just suur reede 1945. Öömaja oli vaja. Olime kindlad, et meie kaks kuud raudteedel sõjatööstusse paigutamise eest pagemiseks olid seljataga. Saime öömajaks toakese küla puutöökoja pööningul. Meiereist saadud või ja pisut muud ka toidupeost ja arvasime, et siin võtame pühad ja ka ameeriklased vastu. Väike pliita oli ka, kus toitu soojendada. Voodit küll ei olnud, aga õled oli põrandal, küllap eelmistest üürnikkudest. Oli vaevalt pimedaks läinud, kui küla käsuaandja oli tänavail ja: „Hör mal, Hör mal... Alle Ausländer aus. Um Mitternacht am Marktplatz sammeln...“ Säh sulle. Uued seiklused ootasid ees. Läksime käsukohaselt. Laaditi sõjaväeautodele ja ööränak pimendatud tuledega läks tagasi lõunasse. Aalenis, kust raudteeharu läks Stuttgarti, pandi maha ja mine kus tahad. Linn oli tugevasti pommitatud ja raudteejaam maatas. Siia küll jääda ei saa. Rongid Stuttgarti suunas käisid ja otsustasime, et läheme tagasi Gmündi. See oli sõjaväehaiglatele reserveeritud linn ja seetõttu polnud pommitamist karta. Mõeldud, tehtud. Sää! aga tuli päävarju küsimus. Saime selle siiski linnapargis loodud põgenikkude (mõeldud muidugi oma rahvale) öömajas. Läksin oma töölesaatjat otsima. Oli vist juba Rootsis.

Öömajast on mõningaid mälestusi. Kõrvalvoodis oli üks saksa daam teismelise tütreaga. Plikal ikka kombekohaselt haakristid rinnas ja kehkleb: „Homme on *Führer*’i sünnipäev. Uskuge, tuleb ime ja inglased ja ameeriklased heidetakse tagasi merre!“ Öösel oli mingeid liikumisi hoone allkorral, kus, nagu selgus, asus sõjaväe varustusladu. Öeldi, et olla avatud igale ja muud kui minge ja võtke. Oli rohkesti rahvast väljast poolt, ikka oma „*Wägeke*’dega“ (kärudega? – toim) ja laaditi hoollega peale suhkru- ja hernekotte. Samas sõdurid käisid ringi ja peksid püssiparadega puruks suuri konjakipudeleid. Põrandal oli kallist märjukest üle pahkluu. Herne- ja ka suhkrukotid olid restidel ja seega kuival. Vaatasime päält. Polnud ju meil midagi võtta ega kuhugi pannagi. Siiski kõrvalt majast, kus öeldi olevat Jugoslaavia „tööliste“ laager, tulid mehed pangedega ja kaltsudega, võtsid märjukese üles, väänasid pangedesse ja kuulduste kohaselt oli see järgmisel päeval althölma müügil.

Linnast põhja pool kostis mõningaid laskmisi. Räägiti, et vabahtlikud olid katsunud vastu panna liginevatele vägedele. Järgmiseks hommikuks olid esimesed Ameerika tankid jaamaplaatsil ja mingit sõja-

väe vastupanu ei olnud. Haiglate peaarst, kes oli ka linna komandandiks, andis linna üle võitluset. Siis tuleb meie voodinaabri tütar joostes: „Mama, Mama! Ami sind da! Ami sind da!“, omal vaimustusest keel vestil. Säh sulle imet! Pea järgnesid muud väeosad. Meie öömaja tühjendati. Maksis liikluskeeld pääle kella viit. Sakslased leidsid, kes siin, kes säääl, ajutise korteri. Meil polnud kusagile minna. Paar pakikest istme all ootasime, mil ameeriklased ära korjavad. Läks mööda seitsme-kaheksakümnendates eidekene. Nägi meid ja: „Was besorgt Sie?“ Rääkisime, et pole kohta, kuhu minna. Küsis, kas oleme katoliiklased või protestandid. Ütlesime, et luterlased. „Warum haben Sie nicht den Stadtpfarrer Teufel gesehen?“ Linnapraostil oli selline nimi. Kurat pastoriks, see on nagu kits kärneriks. Aga neelasime selle nime vaikselt alla. Häda ajab härja kaevu, ütleb vanasõna. Nii oligi. Juhatas, kus see Teufel elab. Seal leidsin eest sümpaatse viiekümnendates vanahärra. Kaebasin oma loo ja ta kuulas ära. „Ehk leiame teed. Meil on koguduse vanadekodu ja lasteaia hoone saalis ajutise haigla otstarbel paarkümmend voodit. Kuna rinne on juba möödas, neid enam vaja ei ole. Saaksite säääl öö või paar olla.“ Helistas maja hooldajale ja tuli ise kohalejuhatamiseks kaasa. Olime säääl ühe öö. Teisel päeval tuli vaatama ja siis leidis, et on võimalusi ka pikemaks peatuseks. Vanadekodu hoovil oli pesukoja hoone. Selle teisel korrusel oli kahetoaline korter, mida oli kasutanud haiglaõde, kes aga oli mobiliseeritud ja viimaseil andmeil kusagil Idarindel. Temast kojutulijat ei olnud loota. Nii pakkus seda korterit meile „seniks, kui asjad selguvad“. Ja säääl siis elasime aprilli lõpust septembrini. Kui lahkusime, läksin tänava ja küsisin, palju üüri võlgnen. „Zehn Mark ist genug...“

Siin siis olid meie esimised Ameerika sõjalastega. Seal juhtus mõndagi huvitavat. Esimisel päeval pääle Ameerika vägede sissetulekut linnas läks lahti ladude rüüstamine. Kui amid⁵ pääle sattusid, pandi need, kes olid sees, kaupade väljaandjateks. Seep, pesupulbrid ja muud majapidamistarbed olid. Väljas aeti rahvas sabasse, mis kasvas paari kilomeetri pikkuseks, ja seesolijad, püssimeeste valve all, muudkui kandsid kaupu uksele. Siis oli sõduritel valjult keelatud kurameerida saksa plikadega. Kes tabati, teenis karistust komandantuuri ees põlvili lapiga tänavat küürides. Meie uus korter juhtus olema üle tänava komandantuurist. Ja küürivatest puudu ei tulnud.

Siis – sõda seljataga, aga mis saab meist? Oli ju suuri kiitmisi selle punaliitlase suunas. Järsku antakse välja? Tutvusime paari lätlase ja

⁵ Ami on enam-vähem sama mis jänki.

leedulasega. Pidasime nõu, võtsime julguse rindu ja läksime komandantuuri küsima. Komandandiks oli noor kapten. Jahvatasime oma loo maha. Vastas, et ei ole veel mingeid korraldusi. Ja kui avaldasime, et kardame kodumaale tagasisaatmist kui tuld, vastas, et tema saab päev-kaks varem teada, mis tulemas. Ja soovitas, kui on juttu venelaste kätte koju-saatmisest, „kaduda sakslaste hulka“. Temal polevat mingit kavatsust meid otsima hakata. Tulgu igal teisel päeval läbi, siis on kindel, et vahele ei jää. Vist kolmandal käigul oli „häid uudiseid“. Eisenhoweri peakorteri-st oli just tulnud teade, et baltlasi välja ei anta. Nii rahunesime. Ühel neist käikudest juhtus, et ootasime eeskojas järjekorda, kui sisse tormas allohvitser ja raporteeris midagi. Raportit ei kuulnud, kuid komandant kratsis kukalt ja käsutas: „Sääl on tüüfus lahti. Pange kohe karantiini!“ Hiljem selgis, et polnud mingit tüüfust. Venelastest „idatööliste laag-risse“ olid tulnud punaväe koduviijad ja koos nendega mindi lähedasse Švaabi küllasse, põmmutati maha paar siga ja pulli, pandi käratsevate talunikkude majad põlema ja „guljänje“ oli hoos. See oligi see tüüfus, mida raporteeriti. Järgmisel hommikul, kui vaatama läksime, oli laagril kümnejalane traataed ümber, nii elanikud kui ka kojuviijad olid sees ja igal nurgal püssimees. Kestis nii nädalapäevad, kui ühel ööl oli traataed maas ja publik kadunud, küllap teel Suure Kodumaa suunas.

Meil Gmündis oli ka paar nooremat eesti tütarlast. Panid sini-must-valged lindikesed rinda ja polnud keeldu kurameerimiseks. Olime üheskoos nendega mõnegi korra. Poisid polnud niipalju „selle“ järel, mida võinuks ju arvata, vaid tihtigi tahtsid veidi privaatsjuttu ajada. Nii tutvusime Bobiga. Oli Indianast ühe matusemaja pidaja poeg ja teenis seal peatuva kindrali ihukaitstes. Kui jutustasime oma lugu, kuulas ära, aga ei lausunud sõnagi. Mõned kuud hiljem kohtusime jälle Bobiga. Oli teel koos kindrali staabiga tagasi Elbe äärest, kus ju toimus see kuulus „kohtamine“ nende punaliitlastega. Kohtamine läbi ja Ameerika väed tõmbusid tagasi. Aga kindrali staap oli viimane lahkuja ja venelaste sissetuleku ajal veel kohal. Küsisime, kust ta tuleb, ja ta rääkis oma loo. Ütles siis avalikult, et ennemini meie juttu kuulates ei uskunud seda, aga Elbe kogemuste najal oletas, et me ei rääkinud pooligi asju. Oli näinud punaarmee-lasi reas tüdrukuid vägistamas ja „Davai uraa!“ oli niikaugel, et mõnel oli tosina võrra käekellasid käsivarrel... Seda kõik avalikult tänavail. Pole imet, et meelt muutis.

Uued maad ja uued mured

Algas sõit uude töökohta. Asus New Yorgi osariigis Rochesteri linna ligiduses. Sõit kestis hilja õhtuni. Punase Risti poolt oli uut peremeest ka informeeritud ja kui rongilt maha tulime, siis tunti ära küll vist sellest, et olime kolmekesi ja ka riitusest. Sõitsime linnast kümmekond miili lõunasse. Väikeses külas üle liikuva maantee, elumaja maanteeserval ja muud hooned üle tee, asuski meie uus kodu. Tuli välja, et omanik töötab Rochesteris Kodaki firma raamatupidajana, ega ei võtnud osa talutöödest. Poeg, paarikümnendates aastates ja abielus, ei olnud talupidamisest just huvitatud. Elas väikeses kõrvalmajas ja harva, kui tuli vaatama, mis farmis lahti. Nii oli töö kogu ulatuses palgatööjõul. Enne meid oli sääal kaks töömeest. Minust sai kolmas. Abikaasa jäi perenaise abiliseks. Koristas maja, keetis ja vaatas kanamaja järele, milles ka tütar, kui koolist koju tuli, munade korjamisel ja pakkimisel abiks oli.

Jaamast jõudsime kohale hilja, vahest üheteistkümmne paiku. Viidi ülakorrusel asuvasse tuppa ja siis kohe üle tee karjalauta. „Siin algate kell viis hommikul lehmälüpsiga.“ Ei küsitud, kas olime midagi söönud ja „*Good Night*“. Tuba oli aga külm. Oli ju jaanuar ja sel aastaajal on seal kandis tihtigi väga külm. Tuli välja, et keskkütte torustikus oli õhumull, mis radiaatori välja lülis. Küll vist esimest korda kodumaalt lahkumise järel olid abikaasal pisarad valla. Siis selline, söömata ja külmas toas oli meie tulevik. Tõinas veidi ja pugesimo voodisse. Meil kahel polnud viga, aga tütar ükski pidi küll külmetama.

Kella viieks olin koos teiste töömeestega laudas. Kuna ma masinlüpsi tundsin, polnud probleeme. Lüps läbi, kari söödetud ja laut koristatud, läksime einele. Selle oli perenaise juhatusel juba mu abikaasa valmistanud. Tavaline muna ja peekon ning paar röstitud leivaviilu. Abikaasa oli kusagilt ka purgi moosi leivamäärdeks välja otsinud. Hiljem, kui talust uude töökohta minemas olime, mainis perenaine, et pole tal enam tarvis selle leiva ja moosi looga jantida. Olid saksa päritolu ja sellega ka koonerdajad. Oli huvitav: kui tuli keegi külast, aeti juttu ukse pääl, ilma küllastajat sisse kutsumata, kui hää tuttav see ka ei olnud. Perenaine olla kord mu abikaasale nimetanud, et miks ma pean nende istmikutega oma toolide riiet kulutama.

Laudatööd tehtud, sõnnik põllule veetud ja kui aega jäi üle, lõikasin puud kütteks. Nii läks paar nädalat. Tuba oli edasi külm ja katset viga parandada ei tehtudki. Meeleolu kippus madalaks minema. Juhuslikult sain New Yorgis pagulusasju ajava seltsivenna pastor Kiviranna aadres-

si ja telefoninumbri. Helistasin ja rääkisin oma olukorrast. „Kuidas sa sinna sattusid? Meil oli sulle teine käemees (sponsor) Põhja-Karoliina osariigis!“ Seletasin, et ei tulnud kiriku toetusel vaid IRO⁶ töökohast saadetu alusel. Lubas vaadata, mis saaks teha. Paari nädala pärast olidki uus töökoht ja sõidupiletid sinna käes. Peremehel ei olnud ka palju kohavahetuse vastu, kuna ta oli oodanud üksikut meest ja sai kolmeliikmelise perekonna. Kaks lisasuud ju sööta. Hää, et neist lahti sai. Muidu olid kenad ja kui Kodaki juures oli mingi kokkutulemine, võeti ka meid kaasa. Ainult pereproua märkus, kui koju jõudsime, et olite nagu kõik teised, ajas abikaasal harja punaseks. Hiljemgi ütles, et kas nad arvasid, et me neljakäpukil käime. Aeg oli edasi sõita. Pereproua viis ligemasse raudteejaama ja sõit läks lahti. Olid magamisplatsidki varutud, mis muidugi tuli jälle ligemast palgast kinni maksta.

Uus koht oli Põhja-Karoliina osariigi lääneosas Rutherfordoni linnakesest mõned miilid. Farmi sissesõidu juures oli silt: „*Willow Run Farm. Farm of Tomorrow.*“⁷ Ilmselt uhkustati eduka sõjatööstuse nimega. Oli tavaline lausikmaa karjafarm. Omanik oli ema poolt indiaani verega mees neljakümnendates aastates. Oli ülikoolis õppinud agroomiat ja seal olles ühe naisüliõpilase rasestanud. See oli tuntud advokaadi tütar. Pidi abielluma ja siis äi ostis farmi. Oli omapäraseid isikuid. Suur Roosevelti austaja ja koos sellega ka Suure Liitlase Jossif Vissarionovitshi kummardaja. Elamuks sai pooleli olev sulasemaja pool miili või enam keskusest eemal. Kahekorruseline ehitis, korraliku valge välisvoodriga ja mitmeruumiline hoone, kuid sisemine seinakate puudus. Oli vaid sõrestikule löödud välisvooderdus. Kütteks oli mingi vanast õlivaadist tehtud plekkahi, mille suitsutoru läks otse seinast välja. Mööblit muidugi ei olnud. Selle pidime ise muretsema, samuti elektripliita ja külmkapi. Ostis need ja arvas siis palgast maha. Eemal oleva mullikalauda ligiduses oli väliskäimla ja kaevu aset täitis kivide vahelt nirisev allikas mäeküljel. Käimla ja lauda kõrval oli lapike ülesküntud maad aiamaaks. Olles juba Saksamaal põgenikuna harjunud nende ajutiste kodudega, säädisime sellegi sisse. Sai ostetud paar voodit, laud, pliita ja külmkapp ning oligi elamiskodu korras.

Töö algas hommikul kell kaks. Oli soe talv ja veebruaris oli kari juba ka ööseti karjamaal. Tuli minna, kari põosaste vahelt üles otsida. Siis võsastunud karjamaalt miil üle raudtee ja kella neljaks pidid lüpsimasi-

⁶ *International Refugee Organization* — Rahvusvaheline Põgenikeorganisatsioon.

⁷ Willow Runi lennukitööstuskompleksiga seotud põllumajandusettevõte.

nad käima. Meid oli karjamees, vanem ja teadlik mees, üks reservi tulnud sõjaveteran, kes oma edasise hariduse täiendamiseks pidi mõnda aastat või enamgi talutööst osa võtma, ja meie abikaasaga. Kari koosnes 74–80 lüpsilehmast. Ja kolme masinaga lüpskes kulus selleks üle kahe tunni. Minu abikaasa ametiks oli käsitsi järellüpsi tegemine. Kui mõned lehmad masinatel piima kinni hoidsid, siis tema üle 70 lehma käsitsi järellüps, kus mõni lehm kuni paar-kolm liitrit piima andis, polnud kerge. Kaebas juba paari nädala pärast, et käed valutavad ja sõrmi ei saa sirgeks ajada.

Peremees kunagi lüpsi ajaks lauta ei tulnud, küll nägime teda pime-das läbi laudaakna sisse piiluvat. Lüps läbi, ajasid karjamees ja teine sulane karja tagasi karjamaale, puhastasid lauda ja pesid põrandad voolikuga puhtaks. Meie aga saatsime piimavedaja, kes tuli väljast-poolt, piimakoormaga minema ja asusime siis lüpsimasinaid ja tühjasid tagasi toodud piimakannusid pesema – käsitsi. Sellega sai valmis nii kella 8 paiku. Siis kaks tundi eineks ja mina tagasi välistöödele. Abikaasa oli vaba järgmise lüpsini kella viie paiku õhtupoolikul. Kuna farmis oli külvipõldusid vähe, siis enamuse aega olime teeveerte ja muude umbrohtu kasvanud alade käsitsi puhastamisel. Selle juures peremees hoiatas mind kui uustulnukat olema ettevaatlik mürkumb-rohu (*poison ivy*) suhtes. Jutustas loo, kuis tudengina läks praalima ja vedas teiste tudengitega kihla, et ta väherdab neil mürkumbrohtudel. Arvas, et on immuunne. Aga ei olnud ja kuu aega kannatas, isegi peale arstlikku esmaabi. Ütles, et respektist selle umbrohu vastu käib temast nüüd kümme jalga kaugelt mööda. Näitas ka, milline see välja nägi. Umbrohu niitmise käis käsivikatitega, millised olid meie vikatitest erinevad ja millega tuli uuesti niitma õppida.

Huvitavaks tööks oli karjamaale vee äravoolukraavi „kaevamine“. Läksime karjamaa madalamale kohale. Peremees, nivelliir kaasas, märkis kraavi asendi. Suure teraskangiga löödi maasse kolme jala sügavused augud. Igasse läks üks traatidega ühendatud dünamiidipakk. Astuti jalaga auk kinni ja peremees pani eemalt elektrisüütega laenguterea lõhkema. Käis suur sumakas ja kraav oligi valmis. Ainult vähemad puhastuse ja kaldasilumise tööd jäid käsitsi teha. See oli lihtne. Poolemiililine, ca 800-meetriline kraav oli paari tunniga valmis. Mulle oli see esimeseks kogemuseks, et asju võib ju ka teisiti teha...

Nii see lehmälüpsi töö käis hommiku kella kahest kuni õhtul kella kaheksani. Lisaks sellele esimestel nädalatel, kui ööd olid veel külmad ja tuli maja kütta, olin tunde üleval ahju kütmas ja valvel, et ei ajaks

maja põlema. Nii sai mõnel ööl vaid vaevalt sõba silmale, kui tuli jälle minna karja sisse ajama. Abikaasa siiski tuli lauda juurde, kui meil juba kari laudas. Tütar, kellel see oli mõne kuuga juba teine kool, jäi magama ja pidi ise hoolitsema, et õigel ajal teenurgal koolibussi vastas olla. Aeg ligines kevadele ja karjamees sai soodsama koha kusagil Virgiinias. Tehti siis minust karjamees (*Herdsmen*) ja muud välistööd jäid ära. Pidin selle asemel käima karjamaal kontrollimas, kas mõni lehmadest ei olnud poegimas, ja kui vaja, kutsusin loomaarsti. Paar korda tuligi seda ette ja ühel juhul loomaarsti abigi ei aidanud. Säälnutvusin esmakordselt muulaga, kes on ju hobuse ja eesli värd. Tugev loom, aga suur põikpea. Eks sellest siis ütetus „*Like a Mule*“. Seda nime ta kandis auga. Kui minna ei tahtnud, siis ka peks või tagantlukkamine ei aidanud.

Naabrimehed kuulsid uustulnukate tulekust ja kuna pastor, kes oli eestlaste ületoomisel agaraks garantiide muretsejaks, neid ka õhutas, oli meil varsti külalisi. Tulid ja uudishimutsesid, kes ja kust pärit. Eks rääkisime oma loo, vahel ka peremehe juuresolekul. See pani tema vere keema. „Natsid! Miks te muidu Saksamaale ja säält pääle sõda USA-sse tükisite. Tuleks teid tagasi Stalini juurde saata!“ Loomulik, et vahekorrad jahenesid. Kui veel abikaasal lüpsi juures üks lehm pani jala kaelale ja ta minestunud lauda põrandale langes, mille tulemusena arst kirjutas ta kuuks ajaks tööst vabaks, olid asjad niikaugel, et hakkasime väljapääsuteed otsima. Lisaks tuli lugu ühe naabriga, kes oli metsakauplejana saanud koos metsaga ka ühe Lõuna-Karoliinas oleva maavalduse omanikuks ja vajas sellel tööjõudu. Kuid soovis ainult lasterikkaid perekondi, arvatavasti kavatsedes valduse tükeldamist vähemateks üksusteks ja lootes, et mõnedki uustulijad võiks olla uustalunikkudeks. Pastor Bachmanni kaudu tekkis side eestlastega. Ja nii oli tal veel Saksamaal viibivaid kandidaate, kellega oli kirjavahetuses. Tema muidugi inglise keeles, kuid mõnedki vastused tulid eestikeelsetena. Tuli siis õhtuti oma Cadillaciga meie maja juurde tõlki otsima. Aga peremees tundis autot ja kohe tekkis arvamus, et Johnson tema DP-de (*displaced person* – ümberasustatu) järele... Egas see asjaolu parandanud. Nelja kuu pärast olid meie vahekorrad nii, et tuli väljapääs leida. Pastor Bachmann, Pennsylvania sakslane, oli omal ajal õppinud põllumajandust, aga siis luterlasena Kanadasse luteri seminari üle läinud ja seal pastoriks õppinud. Oli selle aja olnud korteris ühe vanema eestlanna juures ja sääln suureks eestlaste sõbraks saanud. Nüüd siis siin Põhja-Karoliina missionikoguduse õpetajaks olles oli agar eesti pagulaste töökohtade leidmisel. Tema toetusel avanes vist selles piirkonnas

rida võimalusi ümberasuajatele. Säält olid pärit ka Johnsoni oodatud lasterikkad perekonnad. Kord Johnsoniga külastasin isegi saabunuid. Nende hulgas oli mitmeid hiljem New Yorgi piirkonnas ja New Jerseys asuvaid perekondi. Kuum kliima ja raskused oma talu alustamiseks olid kindlasti rasked ja varsti siirduti tagasi põhja poole. Et töökohtadel oli ette näha rahulolematusi, rentis pastor väljapääsuventiilina suveks Lake Lure'i mesinädalate hotellina tuntud hotelli ja oligi koht, kuhu mitterahulolijaid paigutada. Sinna läksime meiegi mai lõpul või juuni alul. Oli ees juba rida eesti perekondi. Naised said tööd köögis või ruumide korrashoius, mehed osalt ruumikoristajatena, osalt ümbruse korrashoiul.

Uusi kogemusi

Vaevalt kaks aastat maal ja juba viies töökoht. Arkport, väike küla New Yorgi osariigi lääneosas, umbes nelikümmend miili lõuna pool Rochesterist, oli tööstuse asukoht. Leidsime korteri ja asusin tööse öövahetuse vanemana. Ametnimetus oli küll tööstuse abijuhataja, kuid see polnud oluline. Suhteliselt suur, laiutav ja kahe pika metallkorstnaga tööstushoone võttis esialgu mõtlema, kas saaksin hakkama. Öövahetuses töötas umbes kakskümmend viis meest, päeval umbes sama palju. Kui päeval viis suurt 5000 kg läbilaskevõimega koorelahutajat olid kuni minu tööletulemiseni töötanud, jäi meie ülesandeks lõpetada koore pastöriseerimine, hapukoore valmistamine ja kogu koorimisseadme puhastamine, kaasa arvatud poolteist tuhat meetrit piimatorustikku maha võtta ja puhastada. Mehed olid tööga kogenud ja kõik läks libedasti.

Suuremaks öötöökaks oli päevase kooritud piima ümbertöötamine piimapulbriks ja kondenspiimaks. Töötas kaks suurt metallist kuivatusvaltsi ja üks piserduskuivataja. Kondenseeritud piima ja jäätisesegu tootsid kolm seadet. Kaks olid ainult kooritud ja täispiimast kondenspiima valmistamiseks, kolmas aga tihti jäätisesegu tegemiseks. Selle valmistamisel täispiim rikastati koorega ja segu kondenseeriti 28–30% rasvasisaldusega kondensaadiks, millele jäätisetööstus vaid suhkrut ja maitseaineid lisas ja oligi valmis koorejäätis. Kui veotanki ulatuses segu valmis, läks see New Yorki suurtele jäätisetööstustele, nagu Meadow Gold ja teised. Üks tankitäis seda segu pidi maksma mitusada tuhat dollarit. Nädalas läks neid teele oma kaks-kolm tükki. Pulber aga pakiti paber-kottidesse, lattu ja säält edasi riiklikkudesse ladudesse. See piimapulber oli osa riiklikust toetusest piimatööstusele ja eks sellega

vahest peapõhjus selle tööstuse olemasoluks. Nii käis töö. Algul oli asjaga kohanemiseks minuga üks päevase vahetuse töövanemaid, pea aga olin omaette. Ei olnud suuremaid probleeme. Vahest nädalalõppudel „jäi haigeks“ enam mehi, kui oli tavaline. Oli asendajaid ja tuli ka ise käed külge panna, et puudujaid asendada. Siis tuli vahel pulbrilaos mehi kotihunnikute otsas äratamas käia, kuid see ju kuulus asja hulka. Sellega oldi siiski nähtavasti harjutud ja pahandusi ei olnud.

Johannes Pullerits (istub paremal) kodumaad külastamas. Suvel 1994 Jaak Pihlaku juures kodus.

Johannes Pulleritsu kohta loe ka: „Kodukant ja sündmused pool sajandit eemal olnud mehe mälestustes“ (Sakala, 20.09.1994), „Dipl. agr. J. Pullerits 90“ (Vaba Eesti Sõna, 13.10.1994).

**ON A WINDY ROAD OR
BITS AND PIECES FROM THE TREASURY OF CENTURIES**

*Johannes Pullerits aka Koogla Juku, Dipl. Agr.,
written in 1993–1996*

Johannes Pullerits came from the Kookla Farm in Sürgavere, Viljandi County; he studied at Viljandi Boys' Science Gymnasium and in the agricultural department in the University of Tartu. He became a qualified agronomist in 1930. Later he specialised in dairy farming, he worked as a grantee in the best dairies and in 1929 he was appointed the dairy advisor in Viljandi County. Then he was a scholarship student in Reading University in England, studying the British technology for butter and other dairy products. Thereafter Johannes Pullerits worked in the dairy business in Estonia. In 1944 he emigrated to the West – instead of Sweden, which was his planned destination, he occurred in Germany and in 1949 he went to the USA together with his wife and daughter. After several adventures he found professional work in dairying in the USA. He worked in the state of North Carolina, New York and New Jersey. He spent his retirement in Florida.

In the years 1993–1996 Johannes wrote his memoirs, fragments of which are provided above to the readers of our yearbook.